

AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİ DÖVRÜNDƏ POLİS ORQANLARININ TƏŞKİLİ VƏ FƏALİYYƏTİ

Hər bir cəmiyyətdə ictimai qayda-qanunun qorunması, cəmiyyət üzvlərini hər cür cinayətkar qəsdlərdən qorumaq, cəmiyyətdə dövlət və onun təbələrinin əleyhinə yönəlmiş qəsdlərin qarşısını almaq üçün xalqdan ayrılmış zor aparatının – polis orqanlarının yaradılması zəruri idi.

Təsadüfi deyildir ki, Şərqdə ilk demoktarik dövlət olaraq Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti 28 may 1918-ci ildə Azərbaycan Milli İslam Şurasının qərarı ilə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini elan etdikdən sonra, elə həmin gün Fətəli Xan Xoyski başda olmaqla, ilk müvəqqəti hökumətini təsdiq etmişdir. Həmin hökumətdə Fətəli Xan Xoyski eyni zamanda daxili işlər naziri təsdiq olunmuşdur. Lakin təbii ki, həmin vaxt müvəqqəti hökumət mühacirətdə-Tiflisdə təşkil edildiyindən daxili işlər orqanlarının, başqa sözlə, Daxili İşlər Nazirliyinin yerli orqanlarının – polis orqanlarının yaradılması mümkün olmamışdır.

Moskva Universitetinin hüquq fakültəsini bitirmiş Fətəli Xan Xoyski 28 may 1918-ci il tarixdən 17 iyun 1918-ci ildə fəaliyyət gösrətmiş I nazirlər kabinetində Nazirlər Şurasının sədri və daxili işlər naziri vəzifələrini tutmuşdur.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin müvəqqəti hökuməti Azərbaycan ərazisində fəaliyyət göstərək məqsədilə 1918-ci ilin iyun ayının 16-da Azərbaycan Milli İslam Şurası və Müvəqqəti hökuməti Tiflis şəhərindən Gəncəyə köçür. Göründüyü kimi, həmin vaxt yeni yaranmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Müvəqqəti hökuməti və Azərbaycan Milli İslam Şurası da Bakıya gələ bilmir. Buna səbəb isə 1918-si ilin mart ayından başlayaraq daşnak S.Şaumyanın başçılığı ilə Bakıda müsəlman əhalisinə qarşı kütləvi şəkildə əsl soyqırımının həyata keçirilməsi idi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti Tiflisdən Gəncəyə köçdükdən sonra Milli İslam Şurasının M.Ə.Rəsulzadənin sədrliyi ilə keçirilmiş 17 iyun 1918-ci il tarixli iclasında Fətəli Xan Xoyskinin başçılığı ilə yeni müvəqqəti hökumətin tərkibi təsdiq edilir. Bu hökumətdə Daxili İşlər Naziri bitərəf Behbutağa Cavanşir təsdiq olunur.

Cəmiyyətdə ictimai-asayişin qorunması, ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi və cinayətkarlığa qarşı mübarizə aparılması sahəsində polis vahid mər-

kəzləşdirilmiş hüquq mühafizə orqanı kimi əhəmiyyətli rol oynayır. Polis fəaliyyəti idarəetmə fəaliyyətinin növlərindən biridir. Dövlət özünün daxili işlər orqanları və onun tərkib hissəsi olan polis orqanları tərəfindən bu vəzifələrin yerinə yetirilməsində müəyyən hüquqlardan alət və vasitə kimi istifadə edir.

Təbii ki, Azərbaycanda polis orqanları birdən-birə yaranmamış, digər dövlət qurumları kimi, polis orqanları da özünün təkamül prosesini keçirmişdir.

Hüquq elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, polis polkovniki E.Ə.Əliyev “Azərbaycan Respublikasının polis hüququ: təşəkkül tapması və təkamül dövrü” məqaləsində Azərbaycan daxili işlər orqanlarının və polisin yaranması, inkişaf mərhələlərini, şərti olaraq, dörd əsas mərhələyə bölür. Müəllif, haqlı olaraq, Azərbaycan polis orqanlarının fəaliyyətinin II mərhələsini Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasından onun süqutunadək olan dövrü (28.05.1918-ci il-28.04.1920-ci illər) Azərbaycanda ilk müstəqil dövlətin, deməli, həm də milli polis quruculuğunun və milli polis hüququnun yaranması və inkişaf mərhələsi kimi, önəmli rol oynamasını göstərir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Daxili İşlər Nazirliyi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Müvəqqəti Hökumətinin təşkil edildiyi gün-28 may 1918-ci il tarixdə yaradılsa da, bu nazirliyin aparıcı struktur qurumu-polis orqanları bir qədər sonra, başqa sözlə, Müvəqqəti Hökumət Tiflisdən Gəncəyə köçdükdən sonra yaradılmışdır. Təbii ki, Daxili İşlər Nazirliyi mühacirətdə yaradılsa da, polis orqanları mühacirətdə yaradıla və fəaliyyət göstərə bilməzdi.

1918-ci il iyunun 24-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Milli Hökuməti “Hökumət müəssisələrinin öz vəzifələrini tərk etmiş qulluqçuları haqqında” 178 №-li qərar verir. Qərarla bütün nazirliklərə (o cümlədən DİN-ə) tabeliklərində olan idarələr üzrə hökumət məlumatı

hazırlamaq tapşırılır, çarizm və onun devrilməsindən sonrakı dövrlərdə Azərbaycanın hökumət müəssisələrində xidmət edən, yaxud işdə sayılan, lakin hazırda öz vəzifələrini tərk edərək işə çıxmayan qulluqçulara, o cümlədən polis və milis orqanlarındakı əməkdaşlara iyulun 1-dən işə çıxmaq təklif olunur, eyni zamanda həmin qərar üzrə yeni yaradılacaq polis orqanlarının tərkibinə daha çox azərbaycanlıların qəbul edilməsi nəzərdə tutulurdu.

Həmin qərarla Gəncə quberniyası (əhalisi 1 milyon 64 min 617 nəfər olan Gəncə quberniyasının tərkibinə o zaman Gəncə, Zəngəzur, Cəbrayıl, Cavanşir, Qazax, Şuşa, Cavad, Nuxa və Ərəş qəzaları daxil idi) və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin nəzarətində olan digər ərazilərdəki müəssisələrin xidmətdə sayılan, lakin öz vəzifələrini tərk etmiş hökumət qulluqçularına onların iyulun 1-dən işə çıxmayacaqları təqdirdə tutduqları vəzifələrdən azad olunacaqları barədə xəbərdarlıq edilir.

1918-ci ilin 24 iyun tarixli 178 №-li qərarın, biləvasitə əməli həyata keçirilməsi məqsədilə, Azərbaycan hökuməti Daxili İşlər Nazirliyinin məruzəsi üzrə 2 iyul 1918-ci ildə xüsusi bir qərar verir. Qərara görə Yelizavetpol (Gəncə) quberniyası polisinin yeni ştatları təsdiq olundu və əmək haqqı da əvvəlki dövrlərlə müqayisədə artırılır. Qərara əsasən quberniyanın şəhər və qəzalalarında polis rəisləri, onların böyük və kiçik köməkçiləri, sahə və şəhər polis pristavları və milis nəfərləri təsis olunub, yeni əsaslarla fəaliyyət göstərməyə başladılar.

Təsadüfi deyildir ki, müstəqil Azərbaycanda polis orqanlarının faktiki yaradılması günü – 2 iyul ümummilli lider Heydər Əliyevin ölkə başçısı kimi imzaladığı 24 may 1998-ci il tarixli Fərmanı ilə Azərbaycan polisi günü elan edilmişdir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti digər dövlət qurumları kimi, polis orqanlarının inkişafı üçün, konkret halda, onun maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, Daxili İşlər Nazirliyinə əlavə ştat vahidlərinin verilməsi, polis əməkdaşlarının əmək haqlarının yüksəldilməsi üçün vaxtaşırı olaraq səmərəli, məqsədyönlü tədbirlər görmüşdür.

Azərbaycan hökuməti bacardığı qə-

dər Daxili İşlər Nazirliyinin mərkəzi və yerli orqanlarının təşkilatı və strukturca inkişafı, təkmilləşdirilməsi üçün maliyyə-büdcə xərclərini artırır. Bu, DİN-nin yerli strukturlarının təşkili üçün imkan verirdi. Məsələn, 1918-ci ilin payızında (sentyabrın sonu - oktyabrın əvvələrində) Bakıda İşərişəhərdə polis məmurları hazırlayan (qorodovoy) məktəbi açılmışdı. Onun müdiri (rəisi-İ.A.) podpolkovnik Şükürbəy Yüzbaşski idi. Bu məktəbin təşkilində daxili işlər naziri əvəzi, polis general-mayoru Sadiqbəy Ağabəyovun xüsusi böyük rolu olmuşdur. Hökumətin 14 fevral 1919-cu il tarixli qərarı ilə baş verən cinayətləri təhriq etmək (istintaq etmək-İ.A.) və xidməti vəzifələrindən sui-istifadə etməyə qarşı mübarizə məqsədilə daxili işlər naziri yanında Təftiş-istintaq komissiyası da yaradılmışdır.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Parlamenti 7 aprel 1919-cu ildə “Daxili İşlər Nazirliyi qulluqçularının saxlanılması xərclərinin müvəqqəti artırılması və əlavə bir sıra yeni ştat vahidlərinin verilməsi haqqında Qanun” qəbul etmişdi.

Sözügedən Qanunun 6-cı maddəsinə əsasən xidməti at saxlayan Bakı-Balaxanı-Sabunçu polismeysterliyində ayda 600 rubl, ildə isə 7200 rubl, dövlətin digər yerlərində isə heyvan yemi üçün pul o halda ayrılırdı ki, həmin qurumlar, həqiqətən, atlara malik olsunlar.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti polis orqanlarının idarə olunmasını təkmilləşdirilməsinə də biganə qalmamış, onların fəaliyyət xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla, konkret şəraitdən aslı olaraq, müvafiq qərarlar qəbul etmişdir. Belə ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin hökuməti “Yelizavetpol (Gəncə şəhəri) şəhər polisinin müvəqqəti olaraq Yelizavetpol qubernatorluğunun idarəçiliyinə keçirilməsi haqqında” 27 iyun 1918-cu ildə qərar qəbul etmişdir.

Həmçinin, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin hökuməti Yelizavetpol quberniyası polisinin ştatları və vəzifə maaşları haqqda 2 iyul 1918-ci il tarixdə müvafiq qərar qəbul etmişdir. Qərara görə Yelizavetpol şəhər polimeystri (polis rəisi-İ.A.) üçün aylıq vəzifə maaşı 650 rubl, rəisin böyük köməkçisinin 550 rubl, rəisin kiçik köməkçisinin aylıq vəzifə maaşı 500 rubl, yeddi pristavın hər birinin vəzifə maaşı 375, onların yeddi kö-

məkçisinin hər birinin aylıq vəzifə maaşı 300 rubl müəyyən edilmişdir.

Müvəqqəti hökumət polis işçilərinin əmək haqlarının vaxtaşırı artırılmasında onu əsas götürürdü ki, dövlət qulluqçularının xüsusi növü olan polis əməkdaşlarının əmək haqlarının artırılması onların gələcəkdə vəzifələrindən tamah niyyəti ilə sui-istifadə etmə hallarının qarşısını almaqda önəmli rol oynaya bilər.

Konkret peşəsi olmayan şəxslərin Bakıda ictimai asayışı və müəyyən edilmiş qayda-qanuna təhlükə törətməsini nəzərə alaraq, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Nazirlər Şurası 25.04.1919-cu ildə “Bakı şəhərini konkret peşəsi olmayan şəxslərdən təmizlənməsi haqqında” qərar qəbul etmişdir. Qərarla Bakı portunda yeni gəlmiş sənişinlərin şəxsiyyət vəsiqələrinin yoxlanılması haqda, həmçinin Dəmir Yolları Nazirliyinə də dövlət sərhədlərində ölkəyə gələn sənişinlərin buraxılış vəsiqələrinin yoxlanılmasına nəzarətin artırılması tapşırılmışdır.

Polis orqanlarının xidməti fəaliyyətlərinin daha da yaxşılaşdırılması məqsədi ilə və onun təminatının yaxşılaşdırılması üçün Nazirlər Şurası Bakı polisinin ştat vahidlərinin artırılması üçün onun büdcəsinin əlavə olaraq 5 689 200 rubl artırılması haqqda 11 iyun 1919-cu ildə qərar qəbul etmişdir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Parlamenti ayrı-ayrı idarələrdə işləyən vəzifəli şəxslərin cinayətlərini və vəzifələrindən sui-istifadə hallarının qarşısını almaq üçün 27 iyul 1919-cu ildə “müxtəlif idarələrdə cinayətlərin və sui-istifadə hallarının istintaqını aparılması üçün xüsusi Təftiş-istintaq komissiyasının yaradılması barədə Qanun” da qəbul etmişdir.

Müvəqqəti hökumət Bakı şəhərinin qubernatoru və şəhər rəisinin mənzil-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılması üçün 1919-cu ilin xərclərinin artırılmasını da yaddan çıxarmamış, bu haqda 11 noyabr 1918-ci il tarixdə müvafiq qərar qəbul etmişdir. Qərarın 4-cü bəndinə əsasən Bakı şəhər qubernatoru və şəhər rəisinin dövlət hesabına qızdırılan və işıqlandırılan mənzilərin verilməsi nəzərdə tutulmuşdu.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Parlamenti Daxili İşlər Nazirliyinin Aparatında icra intizamının daha da

təkmilləşdirilməsi və möhkəmləndirilməsi üçün 4 mart 1920-ci ildə “Azərbaycan Daxili İşlər Nazirliyi Aparatının ştat vahidlərinin artırılması haqqında Qanun” qəbul etmiş, həmin Qanunla Nazirliyin dəftərxanasına əlavə 8 dəftərxana qulluqçusunun verilməsi ilə əlaqədar Nazirliyin satın alınması xərclərinin 114 min 275 rubl artırılmasını qərara almışdır.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hakimiyyətdə olduğu dövrdə ölkənin ayrı-ayrı bölgələrində qayda-qanunun, ictimai asayişin, o cümlədən milli münasibətlərin tənzimlənməsi üçün Daxili İşlər Nazirliyinin imkanlarından istifadə etmişdir. Belə ki, Qazax uyezdində müsəlmanlar (azərbaycanlılar nəzərdə tutulur-İ.A.), erməni və gürcü millətləri arasında yaranmış münaqişələri tənzim etmək və bu sahədə yerli hakimiyyət orqanlarının fəaliyyətini müşahidə etmək məqsədilə 17 fevral 1919-cu il tarixli Qərarı ilə Qazax uyezdində Daxili İşlər Nazirliyinin fəvqəladə müvəkkili vəzifəsini təsis etmişdir.

Hələ o zaman Avropa təcrübəsinə müvafiq olaraq, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Nazirlər Şurasının 11 avqust 1919-cu il tarixli Qərarı ilə bütün türmələr Daxili İşlər Nazirliyinin tabeliyindən alınıb Ədliyyə Nazirliyinin tabeliyinə verilməmişdir.

Bütün bu sadaladığımız qanun və qərarlardan görünür ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin istər Parlamenti, istərsə də hökuməti polis orqanlarının və bu qurumların əməkdaşlarının maddi təminatlarının artırılması, fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi üçün nə mümkünsə, etmişlər.

Ümummillil lider Heydər Əliyev demişdir: “Müstəqil Azərbaycan Respublikası 1918-ci ildə yaranmış Xalq Cümhuriyyətinin varisidir”. Ulu öndərin bu kəlamı müasir Azərbaycan Respublikasının bütün dövlət qurumlarına eyni dərəcədə aiddir. **Azərbaycan polisi – Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyinin aparıcı qurumu kimi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin polis orqanlarının şanlı ənənələrini bu gün də davam etdirir və daha da təkmilləşdirir.**

İlham ABBASOV,
Ədliyyə Akademiyasının baş müəllimi - hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, Baş ədliyyə müşaviri, prokurorluğun fəxri işçisi.